

DEMOKRATIJOS IR ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGOS TARPUSAVIO SĄSAJOS KLAUSIMAI KONSTITUCINĖJE JURISPRUDENCIJOJE¹

Egidijus Jarašiūnas

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos

Viešosios teisės institutas

Elektroninis paštas: jarasiunas.egidijus@gmail.com

Pateikta 2025 m. vasario 25 d., parengta spaudai 2025 m. balandžio 7 d.

DOI: 10.13165/JUR-25-32-1-01

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos, kaip dviejų konstitucinių kategorijų, tarpusavio sąsajos aiškinimo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje klausimai. Šis teismas yra pabrėžęs, kad žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo ir jų apsaugos principas yra vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinių pagrindų, kad demokratinė konstitucinė sistema negali visavertiškai funkcionuoti be žmogaus teisių apsaugos, kad vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves. Kartu galima daryti išvadą, kad veiksminga žmogaus teisių apsauga įmanoma tik demokratinėje teisinėje valstybėje. Demokratija ir žmogaus teisių apsauga yra glaudžiais vidiniais ir tarpusavio priklausomybės ryšiais susietos kategorijos. Šių principų sąsajos aiškinimo plėtojimas oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje ne tik praturtina jų sampratą naujais aspektais, bet ir prisideda prie visos konstitucinės sistemos pusiausvyros užtikrinimo.

Reikšminiai žodžiai: Konstitucija, demokratija, prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis, konstitucinė jurisprudencija, konstitucinių kategorijų sąsaja.

¹ Straipsnis parengtas pagal Konstitucijos dieni paminėti skirtoje 2024 m. spalio 25 d. tarptautinėje XI mokslinėje-praktinėje konstitucinės teisės konferencijoje „Konstitucinis dialogas: kas lemia žmogaus teisių raidos tendencijas?“ skaitytą pranešimą.

Išvadas

Iš karto susitarkime dėl straipsnio pavadinime minimų kategorijų sąsajos nagrinėjimo pobūdžio ir krypties. Pirmoji iš dviejų kategorijų, *demokratija*, pirmiausia siejama su politikos sritimi (net teisininkų rašiniuose pirmiausia primenamas jos politinis pobūdis), o antroji, *žmogaus teisės ir laisvės* (kalbėsime apie asmens ir piliečio teisių junginį), neginčijamai yra teisinė materija. Kadangi abi kategorijos – konstitucinės sistemos elementai, tai bus teisinis nagrinėjimas (visoks kitoks požiūris – filosofinis, istorinis, sociologinis ar politologinis ir t. t., nepaisant jų pažiniminio vertingumo, liks tik kaip fonas). Ir pagaliau svarbiausias dalykas – mus domins tų konstitucinės sistemos elementų teisinės sąsajos (sąryšio) klausimai.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnyje skelbiama, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, o jos 18 straipsnyje įtvirtinta žmogaus teisių, kaip prigimtinių teisių, samprata. Konstitucija – tiesiogiai veikianti teisė, tai teisė, kurios taikyti negalima be jos *teisinio aiškinimo*. Konstitucijos oficialaus aiškinimo misija patikėta Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui. Konstitucijoje įtvirtintos *demokratijos* sampratos ir jos *sąsają* su žmogaus ir piliečio teisių apsauga klausimų nagrinėjimas būtinai nukryps į konstitucinę jurisprudenciją, kurioje oficialiai aiškinama Konstitucija, atskleidžiama konstitucinių nuostatų esmė ir turinys, jų tarpusavio ryšiai.

Vien Konstitucijos teksto nuostatų *demokratinė valstybė, demokratiniai rinkimai* taikymas reikalauja jų aiškinimo, kitaip Konstitucinis Teismas neatliktų savo misijos. Spręsdamas konkrečias bylas ir norėdamas palyginti ginčijamą aktą (ar jo nuostatą) su Konstitucija, jis turės išsiaiškinti ir paaiškinti konstitucinių reikalavimų turinį, taigi prireikus teks aiškinti teisinius demokratijos ir įvairius jos sąsają su kitomis kategorijomis (mūsų nagrinėjamu atveju – žmogaus teisėmis) aspektus.

Mokslinėje literatūroje, priklausomai nuo tyrimų pobūdžio, demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos santykių nagrinėjime, regime nevienodus požiūrius: vieni linkę matyti jų antinomiją, kiti pripažįsta jų suderinamumą, tretį akcentuoja jų ryšį ir tarpusavio priklausomybę. Su pastaruoju požiūriu yra susijusi demokratijos „kaip santvarkos, kuri įtvirtina ir garantuoja „pagrindinių teisių“ viešpatavimą“², koncepcija. Pagal ją pagarba žmogaus teisėms yra „pagrindinis kriterijus, pagal kurį sprendžiama, ar politinio režimo pobūdis yra demokratinis“³. Pabrėžiama, kad vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves. Tiek siejant demokratiją su teisinės valstybės reikalavimais⁴, kurių vienas yra užtikrinti žmogaus teises ir laisves, tiek ir tiesiogiai nagrinėjant konkrečių teisių ar laisvių sankirtas su demokratija pabrėžiamas žmogaus teisių užtikrinimo prioritetas.

2 Jean-Marie Denquin, „Situation présente du constitutionnalisme. Quelques réflexions sur l'idée de démocratie par le droit“, *Jus Politicum*, 1 (2008): 2, <https://www.juspoliticum.com/articles/Situation-presente-du-constitutionnalisme-Quelques-reflexions-sur-l-idee-de-democratie-par-le-droit>.

3 Catherine Colot-Thélène, „Démocratie, communauté et individualisme“, iš *Démocratie et constitutionnalisme. Retours critiques* (sous la direction de Véronique Champeil-Desplats et Jean-Marie Denquin) (Paris: Editions mare et martin, 2018), 43.

4 „Nėra demokratijos be teisinės valstybės“ (žr. Michel Troper, „Le concept d'État de droit“, *Droits*, 15 (1992): 60).

Konstitucija – vientisas aktas, todėl konstitucinės sistemos elementai – normos ir principai – aiškinami kaip susiję ir sudarantys vieną darnią sistemą, kurioje nėra priešpriešos. Todėl nė vienos konstitucinės nuostatos negalima priešpriešinti kitoms jos nuostatomis, negalimas aiškinimas, kuriuo būtų paneigta ar iškreipta kitų nuostatų esmė. Negalimas ir konstitucinių nuostatų aiškinimas jas atibojus nuo kitų nuostatų, todėl Konstitucinio Teismo formuojamoje oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje⁵ yra svarbus įvairių konstitucinių nuostatų tarpusavio sąsajų, jų turinio santykio, išreikštų vertybių pusiausvyros atskleidimas.

Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinių pagrindų yra žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas. Tai suponuoja, kad demokratinė konstitucinė sistema neišivaizduojama be žmogaus teisių apsaugos. Turime prisiminti ir tai, kad Lietuvos valstybės nepriklausomybė, demokratija, žmogaus teisių prigimtinis pobūdis – ypatingi mūsų konstitucinės sistemos elementai, konstitucinėje jurisprudencijoje jie pripažinti nekeičiamomis konstitucinėmis nuostatomis, šalies konstitucinį tapatumą išreiškiančiais principais. Taip demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąsaja įgauna ypatingą, konstitucinę tapatybinę reikšmę, šie principai laikytini konstitucinės sistemos kertiniais akmenimis.

Demokratijos ir žmogaus bei piliečio teisių apsaugos susiejimo klausimai vienu ar kitu aspektu yra nagrinėti ne viename Konstitucinio Teismo akte (pirmąsyk tokia sąsaja aptarta dar 1994 m. liepos 22 d. nutarime⁶). Šių elementų sąryšio nagrinėjimas išryškino naujus tų principų aspektus, jiems būdingą pusiausvyrą, abipusį vidinį ryšį ir šio ryšio konstitucinę reikšmę. Kartu galima pažymėti ir paties konstitucinių nuostatų sąryšio matmens teisinę svarbą.

Demokratijos, žmogaus teisių užtikrinimo klausimams Lietuvos konstitucionalistų darbuose dėmesio tikrai nestokojama⁷, o šių konstitucinių principų sąsajos problemos

5 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 105-3894.

6 Šiame nutarime referendumo įstatymo pataisų konstitucingumo klausimui išspręsti Konstitucinis Teismas pasitarkė Tautos suvereniteto, Konstitucijoje įtvirtintos piliečių teisės dalyvauti valdant savo šalį, demokratijai būdingą sprendimų priėmimą pagal daugumos principą (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 22 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 57-1120).

7 Iš naujesnių darbų galima paminėti porą mokslo studijų (Petras Ragauskas, *Demokratijos sampratos atspindžiai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2016), <https://teise.org/wp-content/uploads/2017/01/Ragauskas-demsamprata-studija.pdf>; Dovilė Pūraitė-Andrikienė, *Žmogaus teisių apsauga ir gynimas Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme* (Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centro Teisės institutas, 2023), https://teise.org/wp-content/uploads/2023/11/Zmogaus_teisiu_apsauga.pdf. Demokratijos sąvokos konstitucinėje jurisprudencijoje tyrimams skirtas leidinys *The Concept of Democracy as Developed by Constitutional Justice*, XXII International Congress on European and Comparative Constitutional Law, Vilnius, 4-5 October 2019, ed. Rainer Arnold and Ingrida Danėlienė (Vilnius: Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2020). Žmogaus teisių apsaugos konstitucinėje justicijoje klausimai įvairiais aspektais nagrinėti monografijose ar recenzuotų mokslinių straipsnių rinkiniuose (pvz., *Žmogaus teisių apsaugos institucijos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009); *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco*, red. Danutė Jočienė et al. (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023); *Konstitucinė justicija Lietuvoje: trys veiklos dešimtmečiai*, red. Agnė Juškevičiūtė-Vilienė, Dovilė Pūraitė-Andrikienė (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2023), taip pat vadovėliuose (pvz., Toma Birmontienė, „Žmogaus teisės“, *Lietuvos konstitucinė teisė*, 3-ioji laida (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 263–300) bei moksliniuose straipsniuose, kurių sąrašas nuolatos ilgėja.

konstitucinėje jurisprudencijoje plačiau nenagrinėtos. Siekdami suprasti Konstitucinio Teismo jurisprudencinius pasirinkimus remsimės teisiniu tyrimui būdinga metodologija. Nagrinėjimo kelias yra toks: pirmiausia teks bent trumpai aptarti teisinio konteksto raidos įtaką demokratijos ir asmens teisių apsaugos *sąsajos klausimų aiškinimui*, po to – demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos ir kitų susijusių principų esmę konstitucinėje jurisprudencijoje, jų sąryšio ir tarpusavio sąveikos sampratą ir jos ypatumus (demokratija ir žmogaus teisių apsauga – konstitucinės sistemos kategorijos, susietos glaudžiais vidiniais ir tarpusavio priklausomybės ryšiais), minėtų principų sąsajos oficialios konstitucinės doktrinos plėtojimo reikšmę tiek tų principų aiškinimui, tiek visos konstitucinės sistemos pušiausvyros užtikrinimui.

1. Konstitucinio konteksto raida kaip prielaida demokratijos ir asmens teisių apsaugos sąsajos klausimų aiškinimui

Norint suprasti vienus ar kitus Konstitucijos aiškinimo pasirinkimus (mus domins demokratijos ir asmens teisių santykio samprata) Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir ją oficialiai aiškinančio mūsų šalies Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, į juos reikia pažvelgti platesniame konstitucinės teisės raidos kontekste. Kiekvienos šalies konstitucinis procesas individualus, konstitucinės sistemos raidos ypatumus lemia daug priežasčių, tačiau visais atvejais konstitucinių idėjų, konstitucinio reguliavimo ir konstitucinės justicijos instituto veikimo patirčių ir aktualijų įtaka atitinkamiems konstituciniams sprendimams akivaizdi. Todėl apžvelgsime, kaip konstitucijos sampratos pokyčiai, konstitucinės kontrolės instituto atsiradimas siejasi su mūsų nagrinėjamų konstitucinių principų aiškinimu.

1992 m. spalio 25 d. Tautos referendumu priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija priskirtina vadinamosios 4-osios konstitucionalizmo įtvirtinimo bangos aktams. Tiek šio akto rengimo ir priėmimo, tiek jame įtvirtinto konstitucinio reguliavimo turinio, kaip ir jo aiškinimo ir taikymo, praktika išreiškia šiai konstitucionalizmo raidos bangai būdingus konstitucinius standartus. Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos klausimais – taip pat. Tai „demokratijos per konstituciją“⁸ standartų iškilimo banga.

Vadinamųjų pirmųjų dviejų konstitucionalizmo įtvirtinimo bangų konstitucijų epicentru laikytas valdžių padalijimas, o po II pasaulinio karo ir XX a. pabaigoje priimtose konstitucijose į pirmą vietą išskyla žmogaus teisės ir jų garantijos. Tai patvirtina tuo metu priimti konstituciniai aktai, juos aiškinanti konstitucinė jurisprudencija ir jų moksliniai vertinimai. Žmogaus teisės įprasmina valdžios struktūras, jų formavimo ir veiklos procedūras. Regime teisinio mąstymo slinktį, kuri sietina su substantyvinės konstitucijos modeliu, su konstitucinės kontrolės instituto, užtikrinančio konstitucinės sistemos veiksmingumą, įtvirtinimu.

Mūsų Konstitucija, kaip ir jos amžininkės, įkūnija substantyvinės konstitucijos modelį, kuriam būdingas siekis ne tik nustatyti valstybės valdžios institucijų kompetenciją ir galių

8 Antrajai bangai priskirtina 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija siejama su „demokratijos per įstatymą“ idėja.

ribas, bet ir įtvirtinti teisingos visuomenės principus, asmens teisinės padėties pagrindus. Konstitucinio Teismo jurisprudencija išryškina tokį Konstitucijos pobūdį. Konstitucinėje jurisprudencijoje, nuolat plėtojant žmogaus teisių apsaugos elementus, žmogaus teisių apsaugos erdvė užpildoma vis nauju turiniu, demokratijai pripažįstama asmens teisių užtikrinimo funkcija.

Konstitucijų modeliai lemia ir demokratijos sampratos modelius. Pirmosios ir antrosios konstitucionalizmo bangų konstitucijose demokratija buvo suvokiama kaip politinių sprendimų formavimo būdas, kaip visuma teisinių taisyklių, kurias nustatė tauta ar jos įgalioti atstovai konstitucijoje ir įstatymuose. Tai *procedūrų demokratija*. Norint ją apibrėžti užtenka nustatyti, kaip vyksta politinė kova, kaip rengiami ir vyksta rinkimai, kaip piliečiai naudojasi savo politinėmis teisėmis, kaip sudaromos valdžios institucijos, kaip priimami bendrą tautos valią išreiškiantys teisės aktai. Tokia valia, kurią išreiškia dauguma, laikoma visada teisinga valia, demokratijai apibūdinti užtenka paaiškinti, kad tai tautos (liaudies) valdžia, pabrėžiant partijų veikimo laisvės, sąžiningų ir laisvų rinkimų būtinumą. Pagrindinė demokratijos taisyklė – laisva tautos ar jos atstovų valia, pareikšta teisiškai nustatytomis formomis ir laikantis nustatytų procedūrų. Pačios valios turinys nepatenka į konstitucinę demokratijos apibrėžtį. Tokia argumentacija buvo grindžiama tarpukaryje populiaria koncepcija „demokratija per įstatymus“, pagal kurią svarbu, kad nebūtų pažeidžiamos demokratiškai sudarytos tautos atstovybės sudarymo ir veiklos taisyklės.

Visgi vien demokratinę procedūrą, kurios yra būtina, bet nepakankama demokratijos sąlyga, neužtenka. Istoriniai pavyzdžiai (ypač susiję su XX a. autoritarizmo ir totalitarizmo įtvirtinimu) patvirtina, kad laisvuose rinkimuose išrinktos politinės jėgos vėliau tą demokratiją gali paversti nedemokratinėmis sistema. Todėl po II pasaulinio karo kilo uždavinys suderinti demokratiją su konstitucionalizmu, su jam būdingais teisinės valstybės ir asmens teisių prioriteto principais. Pripažinta, kad būtina valdžios, taip pat įstatymų leidėjo, sprendimų kontrolė. Įstatymas – tautos atstovybės kūrinys, tačiau jos veiklos ribas nustato konstitucija, taigi ir įstatymų leidėjas neturi teisės pažeisti konstituciją, jos normas ir principus. Įsitvirtina substantyvinės konstitucijos modelis, kuriame kitaip įprasminamas ir tautos suverenitetas, ir demokratija. Šios kategorijos, kaip bendros konstitucinės sistemos dalis, turi derėti su kitais konstituciniais principais ir normomis, negali jų paneigti. Konstitucinėje demokratijoje daugumos taisyklė atsiremia į pagrindines teises ir laisves (asmens, mažumų), kurių negalima pažeisti. Iš čia – konstitucijos kaip antimažoritarinio akto idėja.

Mokslinėje doktrinoje siūlomi du demokratijos ir žmogaus teisių suderinimo keliai⁹. Pirmajam atstovauja koncepcijos (R. Dworkinas, P. Häberle, D. Rousseau), kuriose pabrėžiama, kad asmuo, jo teisės yra naujo požiūrio centras, kad rinkimai ir demokratinės procedūros prasmingi tik tada, kai tarnauja konstitucionalizmo vertybių (žmogaus teisės, teisinė valstybė ir kt.) užtikrinimui, kad demokratija nėra vien valdžios organizavimo ir vykdymo priemonė, bet turi ir materialinę prasmę, visų pirma susijusią su asmens teisių apsauga. Tai *konstitucinės demokratijos* koncepcijos, jose ypatingas vaidmuo užtikrinant

9 Luc Klein, „Démocratie constitutionnelle et constitutionnalisme démocratique: essai de classification des théories juridiques de la démocratie“, *Revue française de droit constitutionnel*, 1, 109 (2017): 121–141.

konstitucinių teisių garantavimą tenka teisminei konstitucinei kontrolei. Tokia demokratija – *substantyvinė demokratija*. Kito kelio autoriai (C. Friedrichas, B. Ackermanas) siekia sukurti tokią konstitucionalizmo teoriją, kuri atitiktų klasikinį atstovavimo principą, nes rinkimais pagrįstas atstovavimas yra demokratinės sistemos pagrindas, o konstitucionalizmas – tik priemonė jį pagerinti. Tai *demokratinio konstitucionalizmo* koncepcijos.

Asmens pagrindinės teisės yra „instrumentas, leidžiantis pasiekti asmens laisvę ar moralinį autonomiškumą ir visišką asmenybės išsiskleidimą“¹⁰. Galima skirti dvi šių teisių funkcijas. Jos yra tiek *individo subjektinės teisės ir laisvės*, tiek *objektyviosios teisinės tvarkos pagrindinis elementas*. Tokio skirstymo teisminis pradininkas – Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. Prisimintinas istorinės reikšmės 1958 m. sausio 15 d. šio teismo sprendimas byloje *Luth*¹¹, svarbus įvairiais aspektais (išraiškos laisvė, konstitucijos laikymosi privalomumas visose teisės srityse ir kt.), kuriame padaryta išvada, kad pagrindinės teisės, kaip subjektyvinės teisės ir kaip objektyvios konstitucinės teisės elementas, yra svarbios ne tik subjektams, kuriems šios teisės priklauso, bet ir visai teisinei sistemai, kurioje negalima teisėkūra ir teisinė praktika, pažeidžianti šias teises.

Pagrindinėms teisėms tekančios asmens teisių gynbos ir teisėkūros ribų fiksavimo funkcijos lemia tų teisių santykį su konstituciniu demokratijos principu. Pagrindinių teisių įtvirtinimas konstitucijoje veikia kaip valdžios aktų ir veiksmų ribos. Reikia sutikti su Luigi Ferrajoli, teigiančiu, kad pagrindinių teisių „konstitucionalizacija keičia teisės struktūrą, ir, atitinkamai, demokratijos struktūrą“¹². Akivaizdu, kad taip kalbama apie *substantyvinės demokratijos* sampratą *iškilimą*. Ir tokios demokratijos ryšys su pagrindinėmis teisėmis yra abipusis. Teigiama, kad „pagrindinės teisės, įtvirtintos konstitucijose, viena vertus, tarnauja politinės demokratijos apribojimui, kita vertus, leidžia ją integruoti ir sustiprinti <...>“¹³.

Pasaulyje daug valstybių skelbiasi demokratinėmis. Formalus pasiskelbimas savaime valstybės nepadaro demokratinės. Demokratinei sistemai būdingų idėjų, teisinio reguliavimo ir realių teisių santykių analizė – vienintelis būdas patikrinti demokratinę valstybės ir visuomenės būklę. Žmogaus teisių užtikrinimo sudedamosios dalies buvimas – reikšmingas kriterijus konstatuojant, ar yra demokratinė sistema. Ne kartą keltas ir vis naujai kyla

10 Gregorio Peces-Barba Martinez, *Théorie générale des droits fondamentaux*, trad. I.A. Pelé (Paris: L.G.D.J., 2004), 373.

11 The Federal Constitutional Court, Judgment of 15 January 1958, 1 BvR 4000/51, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/1958/01/rs19580115_1bvr040051en.html. Originalus sprendimo tekstas: Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 15. Januar 1958- 1BvR 400/51, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_1bvr040051.html;jsessionid=9BD1D2DC32884716BA4E580A540DB2BB.internet011. Panašiai ir Ispanijos Konstitucinis Teismas 1981 m. birželio 15 d. sprendime Nr. 21/81 nurodė, kad pagrindinės teisės atitinka universalią vertybių ir principų sistemą, išreikštą tarptautiniuose aktuose, ir suvokiamos kaip pagrindinis konstitucinis sprendimas, turintis įkvėpti visą teisinę tvarką. Šio teismo 1981 m. liepos 14 d. sprendime Nr. 25/81 teigiama, kad šios teisės suvoktos kaip objektyvios teisinės tvarkos pagrindinis elementas, lemiantis jų reikšmę toje tvarkoje.

12 Luigi Ferrajoli, „Théorie des droits fondamentaux“, iš *Traité international de droit constitutionnel*, sous la direction de Michel Troper et Dominique Chagnollaud, Tome 3 (Paris: Dalloz, 2012), 222.

13 *Ibid.*, 225.

klausimas, „ką turėtų reikšti tautos valdžia ir kaip ji galėtų būti demokratiškai vykdoma“¹⁴. Konstitucionalizmas nesuderinamas su neribota valdžia, tai yra pirmoji konstitucionalizmo maksima. Todėl būtina laiduoti ne tik daugumos valdžią, bet ir tai, kad ta valdžia užtikrintų žmogaus ir piliečio teises bei laisves. Tik tai įprasmina tokią valdžią. Visuotinės rinkimų teisės ir sąžiningo rinkimų proceso, daugumos principo taikymo priimančioms sprendimams per maža demokratijos prasmei ir tvarumui užtikrinti. Bet kokia valdžia turi paklusti teisei, visų pirma – konstitucijai, kuri apibrėžia tokios valdžios ribas. Niekas negali pažeisti konstitucijos saugomų pagrindinių teisių: panaikinus ar nepagrįstai apribojus vienas teises, ateitų eilė ir kitoms, o kartu ir pačios demokratijos funkcionavimui.

Substantyvinės konstitucijos modelis reikalauja ir kitokio konstitucijos aiškinimo. Konstitucinės kontrolės institutas išryškino konstitucijos – visiems privalomos aukščiausiosios teisės, kurią sudaro normos ir principai, pobūdį, konstitucija tampa ne tik valdžios ribojimo, bet ir asmens teisių gynybos priemone, jos taikymas susijęs su vertybiniu konstitucijos perskaitymu. Todėl *konstitucinėje interpretacijoje*¹⁵ vis didesnę reikšmę įgyja konstitucinių principų (tarp jų – asmens teisių apsaugos), kurie išreiškia svarbiausias valstybiškai organizuotos visuomenės vertybes ir persmelkia visą teisinę sistemą, užtikrinimo idėja.

Konstitucinių teismų ar kitų konstitucinės justicijos institucijų sprendimai išryškina tikruosius konstitucinio reguliavimo dydžius. Juos regime ne tiek iš konstitucijoje apibendrintai formuluojamų nuostatų, kiek iš jurisprudencinio jų aiškinimo konstitucinės justicijos bylose. Dėl to ir kalbama apie veikiančią konstituciją kaip „jurisprudencinę konstituciją“ (t. y. šalies aukščiausiąją teisę, išreikštą ne vien teisės akto, įvardinto konstitucija, nuostatose, bet ir konstitucinėje jurisprudencijoje, kurioje konstitucinio akto turinys ir prasmė yra aiškinami ir plėtojami).

Šis fonas negalėjo nedaryti įtakos ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo interpretaciniais pasirinkimams. Tarp Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluotų Konstitucijos aiškinimo reikalavimų reikia atkreipti dėmesį į mūsų nagrinėjamam klausimui svarbius reikalavimus, tokius kaip Konstitucijos vientisumo principas (t. y. kad visos Konstitucijos nuostatos tarpusavyje yra susijusios ne tik formaliai, bet ir pagal turinį), kad Konstituciją galima aiškinti tik kaip darnią sistemą ir kad tarp konstitucinių vertybių yra pusiausvyra, kad nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti vien pažodžiui, negalima suabsoliutinti ne tik pažodinio, bet ir jokio kito Konstitucijos aiškinimo metodo, kad aiškinant Konstituciją privalu taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus ir taip užtikrinti jos, kaip visuomenės sutarties ir aukščiausios teisinės galios akto, paskirtį, nepaneigti

14 Günter Frankenberg, „Democracy“, iš *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, edited by Michel Rosenfeld and Andras Sajó (Oxford: Oxford University Press, 2012), 250.

15 „Konstitucinę interpretaciją“ paprasčiausiai galėtume apibūdinti kaip „konstitucijos konstitucinį aiškinimą“. Rašantieji apie „konstitucinę interpretaciją“ ar „superinterpretaciją“ pabrėžia ne vien aiškinimo objekto, bet ir paties aiškinimo specifiką, t. y. ypatingą konstitucijos aiškinimo strategiją, specifinius aiškinimo metodus ar jų derinius bei kriterijus (akcentuojama konkretinimo, pusiausvyros tarp principų ir vertybių išvedimo, evoliucinio aiškinimo ir kitų vertinimo elementų reikšmė). Interpretavimo strategijos, taikomų metodų, jų derinių, aiškinimo kriterijų ar elementų specifiškumas leidžia kalbėti apie sudėtingą konstitucijos aiškinimo metodo-logiją, kai įprastinių teisinio aiškinimo kelių nebepakanka konstitucinio akto turiniui ir prasmei išryškinti.

Konstitucijos prasmės, jos dvasios ir vertybių, kuriomis Tauta grindžia savo pačios priimtą Konstituciją. Konstitucinėje jurisprudencijoje pabrėžta, kad „atskleisti įvairių konstitucinių nuostatų tarpusavio sąsąjų, jų turinio santykio, konstitucinių vertybių pusiausvyros, konstitucinio teisinio reguliavimo, kaip vieningos visumos, esmės būtų neįmanoma, jeigu būtų ignoruojami konstitucinio reguliavimo tikslai, apimantys *inter alia* ir tuos tikslus, kuriais yra grindžiamos kiekvienos aiškinamos konstitucinės nuostatos funkcijos, paskirtis visuminio konstitucinio reguliavimo atžvilgiu“¹⁶. Šie teiginiai pagrindžia ir konstitucinių principų sąsąjų teisminį suvokimą, taigi ir tokio suvokimo nagrinėjimo svarbą.

2. Demokratijos ir prigimtinių teisių, kaip žmogaus teisių ir laisvių pagrindo, konstitucinės kategorijos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir jų aiškinimas konstitucinėje jurisprudencijoje

Pirmiausia aptarsime demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sampratą konstitucinėje jurisprudencijoje, paskui pereisime prie jų tarpusavio sąveikos ypatumų aiškinimosi.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straipsnyje skelbiama, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Konstitucijos 4 straipsnyje nustatyta, kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar „per demokratiškai išrinktus savo atstovus“, o 33 straipsnyje numatytos piliečių teisės dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek „per demokratiškai išrinktus atstovus“. Įvairūs demokratijos sampratų elementai tiesiogiai fiksuojami daugelyje konstitucinių nuostatų. Antai Konstitucijos 2 straipsnyje fiksuota, kad Lietuvos valstybę kuria Tauta, kad suverenitetas priklauso Tautai, o jos 3 straipsnyje pažymima, kad niekas negali varžyti ar riboti Tautos suvereniteto, savintis visai Tautai priklausančių suverenų galių, kad Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką. Konstitucijos 4 straipsnyje nustatyta, kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus, o 9 straipsnyje nurodoma, kad svarbiausi valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu, ir t. t.

Tai – Konstitucijos I skirsnio, itin apsaugoto nuo keitimų ar papildymų, nuostatos, tačiau ir kituose jos skirsniuose rasime ne vieną nuostatą, reikšmingai atskleidžiančią kokį nors svarbų Konstitucijoje įtvirtinto demokratijos instituto elementą (tokių elementų pavyzdžiai galėtų būti Konstitucijos 33 straipsnio nuostatos, kuriose nurodyta, kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus, taip pat lygiomis teisėmis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą; nuostatos, kad piliečiams laiduojama teisė kritikuoti valstybės įstaigų ir pareigūnų darbą, apskusti jų sprendimus; nuostatos, kad piliečiams laiduojama peticijos teisė; piliečių teisė rinkti ir būti išrinktiems (34 straipsnis), teisė vienytis į bendrijas, politines partijas ir asociacijas, jeigu

16 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 105-3894.

jų tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams (35 straipsnis), nuostata, kad negalima drausti ir trukdyti piliečiams rinktis be ginklo į taikius susivienijimus ir t. t.). Vienaip ar kitaip su demokratijos institutu susijusių nuostatų sąrašas būtų ilgas (nuo teisės turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti iki nuostatų apie Konstitucijos keitimą).

Minėtos nuostatos suponuoja *demokratijos* konstitucinės kategorijos atskleidimo būtinumą. Galima kalbėti apie politinės teorijos, filosofijos ar politinės istorijos svarbą tos kategorijos suvokimui, tačiau konstitucinis jos įtvirtinimas reikalauja teisinio išaiškinimo. Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos valstybių, konstitucinės justicijos misija patikėta Konstituciniam Teismui – jis tikrina, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – Konstitucijai ir įstatymams. Kadangi konstitucinės justicijos bylose vykdomas būtinas įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo patikros veiksmas yra konstitucinių nuostatų turinio ir prasmės aiškinimas, Konstitucinis Teismas privalo atskleisti kategorijos „demokratija“ turinį ir prasmę, kitaip jis negalės visa apimtimi atlikti jam patikėtos misijos. Tai lemia teisinio demokratijos apibrėžimo būtinumą. Demokratijos, kaip konstitucinės sistemos elemento, kaip konstitucinio principo, aiškinimui taikomos konstitucinės interpretacijos taisyklės.

Jau pirmosiose savo bylose Konstitucinis Teismas susidūrė su tam tikrų konstitucinio demokratijos instituto aspektų pažymėjimu: daugumos principas kaip demokratinis sprendimų priėmimo principas (1994 m. liepos 22 d. nutarimas), demokratinės valdžios bruožas – politinės žmonių valios įgyvendinimo kontrolė (1996 m. gegužės 29 d. sprendimas), demokratiški rinkimai kaip vienas esminių demokratinės valstybės bruožų (1996 m. lapkričio 23 d. nutarimas) ir pan. Regime fragmentiškas nuorodas, nebandomas formuluoti demokratijos sampratos.

Ir tik 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarime Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas bylą dėl telekomunikacijų, operatyvinės veiklos įstatymų, BPK nuostatų, susijusių su numatyta pareiga telekomunikacijų operatoriams teikti duomenis operatyvinės veiklos, kvotos ir tardymo organams, konstitucingumo, turėjo tiesiogiai atsakyti į klausimą, ar jos nepažeidžia konstitucinės nuostatos apie demokratinę Lietuvos valstybę. Tam buvo būtina išaiškinti, ką reiškia nuostata apie valstybės demokratiškumą. Taip Konstitucinio Teismo nutarime atsirado tokie demokratinę valstybę leidžiantys identifikuoti kriterijai: „[n]uostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė, reiškia, kad valstybėje turi būti užtikrinama Konstitucijos viršenybė, žmogaus teisių ir laisvių apsauga, visų asmenų lygybė įstatymui ir teismui, teisė į teisminę gynybą, laisvi ir periodiškai rinkimai, valdžių padalijimas ir pusiausvyra, valdžios atsakomybė piliečiams, demokratinis sprendimų priėmimo procesas, politinis pluralizmas, galimybės plėtotis pilietinei visuomenei ir kt.“¹⁷ Teismas taip pat pažymėjo, kad Konstitucijos 1 straipsnio nuostata apie demokratinę Lietuvos valstybę yra konstitucinis įpareigojimas nenukrypti nuo demokratijos reikalavimų, tas reikalavimas yra taikytinas visoms valstybės institucijoms (įstatymų leidėjui taip pat).

Išvardindamas pamatinius demokratijos elementus (nuo konstitucijos viršenybės iki

17 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 93-4000.

galimybės plėtotis pilietinei visuomenei), nors jų sąrašas nėra baigtinis, Konstitucinis Teismas pateikė pavyzdinį vertinimo kriterijų katalogą¹⁸.

Galima diskutuoti, ar nereikėjo pateikti labiau apibendrinančio demokratijos apibrėžimo (t. y. demokratija kaip tautos valdžia), nors pasirinktas demokratiją apibūdinančių reikalavimų išdėstymas teisminės praktikos požiūriu yra gana praktiškas sprendimas, leidžiantis nuostatos ar veiksmo atitiktį konstitucinės demokratijos reikalavimams vertinti pagal tam tikrus tikrinimo kriterijus ar jų grandinę. Tai, kad „žmogaus teisių ir laisvių apsauga“ priskirta tokiems demokratiją apibūdinantiems elementams, reiškia, kad be žmogaus teisių pripažinimo ir apsaugos garantavimo aspekto įvertinimo valstybės demokratiškumo nustatymas būtų neišsamus.

Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Konstitucijai prieštaraujančiais įstatymais ar kitais teisės aktais pažeidžiamas Konstitucijos viršenybės principas, kitos konstitucinės vertybės, jais gali būti kėsinamasi ir į Konstitucijoje įtvirtintus demokratijos elementus. Vis dėlto, Konstitucinio Teismo nuomone, konstatavimas, kad įstatymas ar kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, savaime nereiškia, jog yra pažeista Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė. Kiekvienu atveju Konstitucinis Teismas turi individualiai įvertinti, ar teisiniu reguliavimu, pripažintu prieštaraujančiu Konstitucijai, nėra paneigiama Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė¹⁹.

Taigi Konstitucinis Teismas pasirinko „dviejų tikrinimo filtrų“ naudojimą siekiant nustatyti valstybės demokratiškumo pažeidimą: pirmiausia aiškinamasi, ar nėra pažeisti atskirti demokratijos elementai, o jei nustatomas kokio nors elemento pažeidimas, būtina aiškintis, ar tuo nėra paneigta Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė (t. y. šiuo atveju kalbama apie demokratijos esmės paneigimo patikrą). Toks dvigubas patikrinimas rodo atsargios vertinimo strategijos pasirinkimą.

Konstitucinio Teismo argumentacijoje, vienaip ar kitaip susijusioje su demokratijos klausimais, kartais naudojamos tokios kategorijos kaip „demokratinis politinis režimas“, „konstitucinė demokratija“, „pliuralistinė demokratija“, „parlamentinė demokratija“. Konstituciniame diskurse sutinkame ir sąvoką „demokratinė visuomenė“ (ar platesnės apimties derinį „atvira demokratinė pilietinė visuomenė“) arba tokių junginių kaip „atvira, teisinga, darni pilietinė visuomenė, demokratinė valstybė“ ir pan. Tokias demokratijos sąvokos vartojimo variacijas lemia konkrečių bylų tematika, būtinas argumentacijos mastas ir pan. Tais atvejais, kai kalbama apie demokratinę valstybės valdymą, siejamą su atsakomybe

18 Konstitucinis Teismas kartais, priklausomai nuo bylos aplinkybių, kai ką tikslina ir pabrėžia kokį nors naują aspektą (pvz., 2019 m. gruodžio 18 d. nutarime jis pažymi, jog Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė, „*inter alia*“ reiškia, kad valstybėje turi būti užtikrinama Konstitucijos viršenybė, demokratinis sprendimų priėmimo procesas, politinis pliuralizmas, kad vienas iš sprendimų priėmimo demokratiškų principų yra daugumos principas, kad daugiapartinė sistema sudaro prielaidas užtikrinti politinį pliuralizmą“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. gruodžio 18 d. nutarimas, TAR, 2019-12-18, Nr. 20438).

19 Beje, nepamirškime ir Konstitucinio Teismo galutinės išvados, jog ginčijamos nuostatos neprieštarauja Konstitucijos 1 straipsnio nuostatai, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė, nes jomis buvo paneigta Lietuvos valstybės demokratinė esmė, taip pat asmens teisė kreiptis į teismą dėl pažeistų teisių gynimo. Taip suformuluota išvada padeda geriau suprasti Konstitucijos 1 straipsnio apsaugos teisinio mechanizmo esmę.

visuomenei, pasitelkiama formuluotė apie konstitucinį reikalavimą, „kad Lietuvos valdžia būtų organizuota demokratiškai ir kad šalyje būtų *demokratinis politinis režimas*“²⁰, o kai norima pažvelgti konkrečiau, pvz., kalbant apie atstovaujamybų institucijų rinkimus, iškyla „konstitucinė demokratija“ (pvz., teiginys, kad „*konstitucinėje demokratijoje* politinių atstovaujamybų institucijų formavimui yra keliama ypatingi reikalavimai“²¹). Tais atvejais, kai Konstitucinio Teismo diskursas susijęs su konstitucinių teisių ribojimu, neretai naudojama „demokratinės visuomenės“ kategorija (pvz., nuostatos apie tai, kad „demokratinėje visuomenėje prioritetas teikiamas žmogui, todėl viskas, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais“²², kad žmogaus teisės gali būti ribojamos, tačiau galimi apribojimai turi būti „būtinai demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves bei Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciskai svarbius tikslus; apribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“²³). Dar kitais atvejais, susijusiais su konkrečių teisių aiškinimu, regime pilietinės visuomenės ir demokratinės valstybės jungtį (pvz., „informacijos laisvė yra vienas iš atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, demokratinės valstybės pagrindų“²⁴). Kartais, priešingai, sutinkame tik tam tikro demokratijos aspekto pabrėžimą („informacijos laisvė yra pamatinis pluralistinės demokratijos elementas“²⁵, taip pat nuostatą, kad Konstitucija įtvirtina parlamentinę demokratiją²⁶).

„Lietuvos Respublikos konstitucinė santvarka grindžiama žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, kaip didžiausios vertybės, prioritetu“²⁷. Todėl šių teisių apsauga – svarbus visos konstitucinės santvarkos funkcionavimo elementas. Konstitucinių žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių sampratos raktas – Konstitucijos 18 straipsnyje skelbiamas *žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas*. Šis principas atsiskleidžia įvairiuose Konstitucijos straipsniuose (jų dalyse), kuriuose įtvirtinamos tam tikros žmogaus teisės ir laisvės. Tokio teisių ir laisvių katalogo pateikimas – viena iš Konstitucinio Teismo misijų. „Konstitucinis Teismas atskleidė tiek pilietinių ir politinių, tiek ekonominių teisių turinį, o ypač plačiai atskleistas socialinių teisių turinys ir kartu aiškintos kultūrinės ir netgi vadinamos trečiosios kartos teisės <...>“²⁸.

Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas reiškia, kad žmogui

20 Žr. pvz., Konstitucinio Teismo 2004 m. lapkričio 5 d. išvadą, 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimą, 2008 m. lapkričio 7 d. išvadą.

21 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. lapkričio 7 d. išvada, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 130-4992.

22 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 89-2007.

23 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. vasario 17 d. nutarimas, TAR, 2016-02-17, Nr. 2985.

24 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada, TAR, 2024-04-25, Nr. 7601.

25 Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas, 2017 m. gruodžio 22 d. išvada, 2024 m. balandžio 25 d. išvada.

26 Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 21 d. ir vėlesni nutarimai.

27 Tai Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d., 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimų nuostata (žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d. nutarimą, *Valstybės žinios*, Nr. 101-2916, 2009 m. rugsėjo 24 d. nutarimą, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 115-4888).

28 Danutė Jočienė, „Europos Žmogaus teisių teismas ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas – dvipusis žvilgsnis“, iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 575.

priklauso nuo jo asmens neatskiriamos ir iš jo neatimamos teisės ir laisvės, kad žmogus jas turi *ipso facto*. Konstitucinis Teismas pabrėžė, jog prigimtinis žmogaus teisių pobūdis reiškia, kad jos yra neatskiriamos nuo individo, nesusietos nei su teritorija, nei su tauta. „Prigimtines teises žmogus turi nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar ne. Šias teises turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausieji, ir blogiausieji žmonės.“²⁹ Konstitucinis šio principo pripažinimas suponuoja, jog negali būti nustatyta tokia šių teisių ir laisvių įgyvendinimo tvarka, kad jų įgyvendinimas priklausytų nuo teise nepagrįstų valstybės institucijų, pareigūnų ar kitų asmenų sprendimų.

„Šis principas yra ir vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų: demokratinės teisinės valstybės vienas iš svarbiausių uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves. Prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimas Konstitucijoje suponuoja įstatymų leidėjo, kitų teisėkūros subjektų pareigą leidžiant asmens ir valstybės santykius reguliuojančius teisės aktus vadovautis žmogaus teisių ir laisvių prioritetu, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemones, jokių būdu šių teisių ir laisvių nepažeisti ir neleisti, kad jas pažeistų kiti.“³⁰

Konstitucinėje jurisprudencijoje fiksuota, kad Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės sudaro „vieningą ir darnią sistemą“. Konstitucijoje yra įtvirtinta tokia žmogaus teisių ir laisvių³¹ samprata, kad vienų asmenų teisės ir laisvės sugyvena su kitų asmenų teisėmis ir laisvėmis. Įgyvendindamas savo teises ir laisves žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių (Konstitucijos 28 straipsnis). Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad tarp, pirma, asmens teisių ir laisvių ir, antra, visuomenės interesų neretai kyla konfliktų, o kartais atsiranda ir prieštaravimų, kad „demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros ir kad vienas iš interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių įgyvendinimo ribojimas“³². Toks ribojimas yra galimas, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai turi būti daroma įstatymu; ribojimai turi būti būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais negali būti paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė, būtina laikytis konstitucinio proporcingumo principo.

Teisių ir laisvių veiksmingumo klausimas paprastai suvedamas į teisių ir laisvių garantavimo klausimą. Teisių ir jų garantijų jungtis – būtina. Turime sutikti su autoriais, teigiančiais, kad teisės be jų užtikrinimo garantijų – „popierinės“, gražūs lozungai be galimybės jas įgyvendinti. Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad „prigimtinių žmogaus

29 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 91-2533.

30 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

31 Konstitucinėje jurisprudencijoje vartojamos sąvokos „pagrindinės teisės“, „žmogaus teisės ir laisvės“, „asmens ir piliečio teisės ir laisvės“, „konstitucinės teisės“ ir kt. žymi tam tikrus šių teisių apibūdinimo aspektus; šiame tyrime, nesileidžiant į terminijos skirtingumų aiškinimus, kalbama apie demokratijos ir asmens (bei piliečio) teisių ir laisvių konstitucinės apsaugos sąryšį.

32 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 15-314.

teisių ir laisvių įtvirtinimas Konstitucijoje suponuoja įstatymų leidėjo, kitų teisėkūros subjektų pareigą leidžiant asmens ir valstybės santykius reguliuojančius teisės aktus vadovautis žmogaus teisių ir laisvių prioritetu, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemonės, joku būdu šių teisių ir laisvių nepažeisti ir neleisti, kad jas pažeistų kiti³³. Ypatinga reikšmė šiuo požiūriu tenka teisminėi jų gynybai, tai esminė Konstitucijoje įtvirtintų asmens teisių ir laisvių veiksmingumo užtikrinimo sąlyga.

Pagrindinės teisės, įtvirtintos Konstitucijoje, viena vertus, yra asmeniui priklausančios teisės, kita vertus, jos iškyla kaip demokratinės valdžios ribos. Kartu negalima nematyti, kad tos žmogui ir piliečiui pripažįstamos teisės ir laisvės stiprina tautos valdžią. Dar daugiau, kaip piliečių integravimo į vieną politinę bendruomenę priemonė, jos yra demokratinio veikimo pamatas. Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas „yra ir vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų: demokratinės teisinės valstybės vienas iš svarbiausių uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves“³⁴. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad valstybė yra konstituciškai įpareigota teisinėmis, materialinėmis, organizacinėmis priemonėmis užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių gynybą nuo neteisėto kėsimosi, ribojimo, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių gynimo priemones. Neatsitiktinai Konstitucija įvardinta kaip antimatažoritarinis aktas, kuris gina individą

Konstitucinėje sistemoje demokratija iškyla ir kaip asmens teisių ir laisvių garantija. Iš čia – dėmesys demokratijos ir asmens teisių ir laisvių apsaugos ryšių klausimams.

Konstitucinis Teismas 2014 m. sausio 24 d., 2014 m. liepos 11 d. ir 2020 m. liepos 30 d. nutarimuose³⁵, suformuluodamas nekeičiamų konstitucinių nuostatų ir Konstitucijos materialinių keitimo apribojimų oficialiąją konstitucinę doktriną, valstybės nepriklausomybę, demokratiją, žmogaus teisių prigimtinių pobūdį pripažino nepakeičiamais konstituciniais principais, taigi jie laikytini šalies konstitucinį tapatumą išreiškiančiais elementais. Šį konstitucinį branduolį anksčiau ar vėliau turėtų papildyti valdžių padalijimas, teisinė valstybė, teisingumas ir teisminė apsauga bei kitos didžiosios konstitucinės vertybės, lemiančios Lietuvos konstitucinės sistemos tapatumą. Mūsų tyrimui svarbu, kad demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos principams pripažinta ypatinga, konstitucinė tapatybinė reikšmė. Todėl ir šių principų sąsajos klausimai pakyla į tapatybinį konstitucinį lygmenį.

33 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.

34 *Ibid.*

35 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas, TAR, 2014-01-24, Nr. 487; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas, TAR, 2014-07-11, Nr. 10117; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. liepos 30 d. nutarimas, TAR, 2021-07-30, Nr. 14847.

3. Kelios konstitucinės kategorijos, su kuriomis susiduriame nagrinėdami demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąryšio klausimus

Norint suprasti demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos kategorijų sąsąjį esmę svarbios kelios konstitucinės kategorijos: vienos – dėl savo reikšmės konstitucinei interpretacijai apskritai, kitos – kaip padedančios išryškinti minėtų principų prasmę ir reikšmę, jų ryšių pobūdį.

Asmens teisių apsaugos ir demokratijos sąryšiui ir suderinimui suprasti neabejotinai svarbus Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje daugelį kartų aiškintas *Konstitucijos vientisumo* principas. Teismas yra pažymėjęs, kad Konstituciją, vientisą aktą, sudaro įvairios nuostatos – ir konstitucinės normos, ir konstituciniai principai, kad tarp jų nėra ir negali būti priešpriešos, kad normos ir principai sudaro darnią sistemą. Taigi ir nuostatų, kuriose įtvirtintas demokratijos institutas, negalima priešpriešinti su nuostatomis, skelbiančiomis asmens teises ir laisves bei jų garantijas. Jas reikia derinti – rasti pusiausvyrą ir užtikrinti, kad tokiu aiškinimu nebūtų paneigtas jų turinys ar iškreipta jų esmė.

Ne mažiau svarbus nagrinėjamos sąsajos suvokimui yra konstitucinis *teisinės valstybės* principas. Šio principo esmė – teisės viešpatavimas. Toks imperatyvas reiškia, kad valdžios laisvę riboja teisė, kuriai privalo paklusti visi teisinių santykių subjektai, neišskiriant nė teisėkūros subjektų. Aukščiausioji teisė – Konstitucija – riboja visų teisėkūros subjektų diskreciją, visi teisės aktai, visų valstybės ir savivaldybių institucijų bei pareigūnų sprendimai turi atitikti Konstituciją, jai neprieštarauti. Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad „konstituciniu teisinės valstybės principu turi būti vadovaujamas ir kuriant teisę, ir ją įgyvendinant“³⁶.

Konstitucinėje jurisprudencijoje yra konstatuota, kad „teisinės valstybės principas – itin talpus konstitucinis principas, apimantis daug įvairių tarpusavyje susijusių imperatyvų. Tad pabrėžtina, kad konstitucinio teisinės valstybės principo turinys yra atskleistinas atsižvelgiant į įvairias Konstitucijos nuostatas, įvertinant visas Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes ir atsižvelgiant į įvairių kitų konstitucinių principų – kaip antai Konstitucijos viršenybės, vientisumo ir tiesioginio taikymo, Tautos suvereniteto, demokratijos, atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo ir valdžios įstaigų tarnavimo žmonėms, teisės viešumo, teisingumo (apimančio *inter alia* prigimtinių teisingumą), valdžių padalijimo, pilietiškumo, asmenų lygybės įstatymui, teismui, valstybės įstaigoms ir pareigūnams, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo ir apsaugos (apimančio *inter alia* žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimą), asmens ir visuomenės interesų derinimo, valstybės pasaulietiško ir pasaulėžiūrinio neutralumo, valstybės socialinės orientacijos, socialinio solidarumo (derinamo su kiekvieno atsakomybe už savo likimą) ir kitų, ne mažiau reikšmingų konstitucinių principų – turinį. Konstitucinį teisinės valstybės principą

36 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 105-3318.

įtvirtina ne tik Konstitucijos preambulėje skelbiamas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis, bet ir įvairiais aspektais – visos kitos Konstitucijos nuostatos.³⁷ Šis principas integruoja įvairias Konstitucijoje įtvirtintas, jos saugomas ir ginamas vertybes. Mūsų nagrinėjamos temos požiūriu demokratijos ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ryšio su teisinės valstybės principu pabrėžimas taip pat patvirtina teisinės valstybės principo integracinę reikšmę.

Negalima apeiti ir *Tautos*, kaip valstybinės bendruomenės ir kaip piliečių visumos, kategorijos reikšmės demokratijos ir žmogaus teisių sąsajos suvokimui. Tauta, viena vertus, suvokiama kaip pilietinė bendruomenė, kaip subjektas, kuriam priklauso steigiamoji valdžia, kaip subjektas, kurio valia atsiranda Konstitucija (o Tautos atstovybė ir kitos institucijos veikia tik nepažeisdamos Konstitucijoje nustatytų rėmų). Kita vertus, Tautą sudaro visi valstybės piliečiai, turintys vienodas teises ir pareigas. Įvairių šalių konstitucinėje jurisprudencijoje išryškinta abiejų pradų svarba. Tokią dvigubą Tautos tapatybę įžvelgė ir Konstitucinis Teismas. Jis 2006 m. lapkričio 13 d. nutarime³⁸ pažymėjo: 1) pilietybė išreiškia asmens teisinę narystę valstybėje; 2) ji atspindi asmens teisinę priklausomybę pilietinei Tautai kaip valstybinei bendruomenei; 3) Lietuvos pilietinė tauta – valstybinė bendruomenė – jungia šios valstybės piliečius (nepriklausomai nuo jų etninės kilmės) ir tų piliečių visumą sudaro Lietuvos pilietinę Tautą.

Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad „tik Lietuvos Respublikos piliečiai, t. y. valstybinė bendruomenė – pilietinė Tauta turi teisę kurti Lietuvos valstybę, t. y. tik piliečiai turi teisę spręsti, kokia turi būti Lietuvos valstybė, nustatyti Lietuvos valstybės konstitucinę santvarką, valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų sąrangą, asmens ir valstybės teisių santykių pagrindus, šalies ūkio sistemą ir pan. Įgyvendindami piliečių teises ir laisves, piliečiai dalyvauja vykdam tautos suverenitetą.“³⁹ Taigi pilietinės Tautos valdžia yra susieta su piliečių teisių ir laisvių įgyvendinimu. Piliečių veiksmų ir Tautos veikimo jungtį labai aiškiai patvirtina konstitucinė jurisprudencija rinkimų klausimais. Konstitucinis Teismas, viena vertus, teigia, kad „demokratiški rinkimai yra svarbi piliečių dalyvavimo valdant valstybę forma“ (2012 m. lapkričio 20 d. išvada), kita vertus, primena, kad „aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai dviem pagrindinėmis formomis – nacionaliniais rinkimais ir referendumu“ (2014 m. liepos 11 d., 2015 m. spalio 20 d. nutarimai).

37 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708, atitaisyimas – 2004, Nr. 186.

38 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 123-4650.

39 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 124-5643; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 10 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 52-1917.

4. Įvairūs demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąryšio aspektai konstitucinėje jurisprudencijoje

„Demokratinio valstybingumo stiprinimas neįsivaizduojamas be Konstitucijos viršenybės įtvirtinimo ir prigimtinių žmogaus teisių gynimo, o jie yra konstitucinės jurisprudencijos savastis nuo pirmųjų bylų.“⁴⁰ Todėl demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąsajos klausimai vienu ar kitu aspektu iškilo ne viename Konstitucinio Teismo nutarime ar išvadoje. Akivaizdu, kad konstitucinio reguliavimo, kaip „vieningos ir darnios sistemos“, kontekste tų dviejų konstitucinių principų tarpusavio sąveikos aiškinimas susijęs su pačios principų sąsajos esmės, principų turinio ir jų pusiausvyros atskleidimu.

„Lietuvos Respublikos konstitucinė santvarka grindžiama žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, kaip didžiausios vertybės, prioritetu, taip pat principais, įtvirtinančiais Tautos suverenitetą, valstybės nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą, demokratiją, valstybės valdymo formą – respubliką, valstybės valdžių atskyrimą, jų savarankiškumą ir pusiausvyrą, vietos savivaldą ir pan.“⁴¹ Šioje Konstitucinio Teismo nutarimo nuostatoje skelbiamas žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, kaip didžiausios konstitucinės vertybės, prioritetas ir paminėti Tautos suvereniteto, valstybės nepriklausomybės ir teritorinio vientisumo, demokratijos, valstybės valdymo formos, valstybės valdžių atskyrimo ir kiti principai suponuoja jų tarpusavio santykių aiškinimąsi. Tame konstitucinių ryšių tinkle matant žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių apsaugos sąlytį su demokratija galima teigti, kad konstitucinėje jurisprudencijoje išvelgiami ne tik įprastiniai vienai konstitucinei sistemai priklausančių elementų suderinimo santykiai, bet iš tų elementų esmės išplaukiantis jų sąryšis ir tarpusavio priklausomybė.

Pabandykime panagrinėti Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje atskleistus *įvairius demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąsajos aspektus*, kurie, tikėtina, padės suprasti jų sąryšio ypatybes. Vienas jų – demokratijos ir žmogaus teisių (t. y. žmogaus teisių kaip visumos) būtinoji jungtis. Tai reikštų pažvelgimą į nagrinėjamų principų santykius pačiu bendriausiu planu, kai vienoje pusėje matoma demokratinė valstybė, o kitoje – žmogaus teisių ir laisvių visuma. Tai sąveikos vaizdo matymas iš tolimiausio atstumo, kai skiriamos tik stambiausios konstitucinės sistemos dalys – demokratija kaip vienas pamatinių konstitucinių principų ir žmogaus teisės ir laisvės kaip vientisa ir darni sistema (neišskiriant konkrečių teisių ir laisvių arba jų grupių, kurios būtų traktuojamos kaip glaudžiau susijusios su demokratija).

Tokį žvilgsnį į sąsają pačiu bendriausiu sąveikos masteliu regime jau minėtame Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarime, kuriame buvo aiškinamas Konstitucijos 1 straipsnis, skelbiantis, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika. Teismas tame nutarime konstatavo, jog nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė,

40 Egidijus Kūris, „Svarstymai apie Konstitucinio Teismo 1999–2008 metų jurisprudenciją“, iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 357.

41 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. lapkričio 23 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 101-2916.

reikia, kad valstybėje turi būti užtikrinama Konstitucijos viršenybė, žmogaus teisių ir laisvių apsauga, visų asmenų lygybė prieš įstatymą ir teisną, teisė į teisminę gynybą, laisvi ir periodiškai rinkimai ir t. t. Taigi žmogaus teisių ir laisvių apsauga čia iškyla ne tik kaip vienas iš demokratinę valstybę apibūdinančių principų, bet ir kaip vienas svarbiausių valstybės demokratiškumo kriterijų, nes nesant šio elemento kils klausimas dėl demokratijos realumo⁴².

Šiame nutarime padarytos dar dvi esminės išvados⁴³:

- žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas yra „ir vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip iš demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų“;
- „demokratinės teisinės valstybės vienas svarbiausių uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves“.

Nuostata apie žmogaus teises kaip vieną iš demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų mus perkelia į pamatinių klausimų sritį, neatsitiktinai vėliau Konstitucinis Teismas abu aptariamus elementus priskirs nekeičiamam tapatybiniam Konstitucijos branduoliui. Žmogaus teisių ir laisvių gynyba ir apsauga kaip vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės uždavinių įprasmina demokratinį teisinių institutų funkcionavimą. Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas abiem atvejais kalba apie *demokratinę teisinę valstybę*, kurios konstitucinis pagrindas ir vienas svarbiausių uždavinių yra žmogaus teisių gynyba ir apsauga. Toks dupletas (demokratinė valstybė plius teisinė valstybė) atspindi konstitucinę Tautos visavaldškumo ir teisės jungtį. Tai suponuoja įstatymų leidybos ir kitos teisėkūros subjektų, teisę taikančių institucijų pareigą tiek reguliuojant žmogaus ir valstybės santykius, tiek juos užtikrinant prioritetą teikti žmonių teisėms ir laisvėms, nustatyti pakankamas jų įgyvendinimo ir gynybos priemonės. Teismas ne kartą yra priminęs: „Valstybės, kaip visos visuomenės politinės organizacijos, paskirtis – užtikrinti žmogaus teises ir laisves, garantuoti viešąjį interesą.“⁴⁴

Jeigu demokratijos užtikrinimas be žmogaus teisių apsaugos neįmanomas, kyla logiškas klausimas, ar realus žmogaus teisių garantavimas galimas tik demokratinėje valstybėje. Konstitucinis Teismas nėra tiesiogiai suformulavęs tokio teiginio, tačiau jis iš esmės pripažino tokį ryšį. Teismas ne kartą pabrėžė, kad tarp asmens teisių ir laisvių ir visuomenės interesų gali kilti konfliktų ir kad demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami „derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros“⁴⁵. Vienu iš tokio interesų derinimo būdų laikomas asmens teisių ir laisvių ribojimas. Konstitucinėje

42 Primintina, jog pagal šį nutarimą ne kiekvienas konstatavimas, kad pažeista Konstitucija, savaime reiškia konstitucinės nuostatos apie demokratinę valstybę pažeidimą, kiekvienu atveju Konstitucinis Teismas turės įvertinti, ar teisiniu reguliavimu, pripažintu prieštaraujančiu Konstitucijai (taigi ir dėl žmogaus teisių pažeidimo), nėra paneigiama Konstitucijos 1 straipsnio nuostata, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė.

43 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 1-7.
44 Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. rugsėjo 21 d. ir vėlesni nutarimai.

45 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 15-314.

jurisprudencijoje ne kartą pažymėjo, kad „pagal Konstituciją riboti žmogaus konstitucines teises ir laisves galima, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtinais reikalingi demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė, yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“⁴⁶. Nuorodos į prieštaravimų sprendimą *demokratinėje visuomenėje*, į būtiną ribojimų reikalingumą *demokratinėje visuomenėje* siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes suponuoja išvadą, kad tik demokratinėje visuomenėje galima veiksminga teisių ir laisvių apsauga. Tai jau iš esmės būtų abipusiško demokratijos ir asmens teisių ir laisvių apsaugos poveikio ir vienas kito reikalingumo pripažinimas.

Konstitucinėje jurisprudencijoje suformuotas toks dviejų pamatinių konstitucinių elementų sąveikos modelis yra tarsi apibendrinta schema, kuria remiantis galima aiškinti konkrečių teisių ar jų grupių sąveikos su demokratija klausimus. Tokios schemos, pavyzdžiui, nuosekliai laikomasi nagrinėjant konkrečių konstitucinių teisių ribojimus. Antai kalbėdamas apie žmogaus teisę laisvai pasirinkti darbą, Konstitucinis Teismas vėlgi nurodė, kad ji „gali būti ribojama, jeigu laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; apribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves bei Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; apribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo“⁴⁷. Taigi konkrečiai teisei galima taikyti žmogaus teisėms apskritai būdingus ribojimus ir jų sąlygas.

Teisinėje literatūroje pabrėžiama demokratijos ir politinių teisių sąsajos reikšmė. Konstitucijoje yra nustatyta, kad Lietuvos valstybę kuria Tauta, kad suverenitetas priklauso Tautai, kad aukščiausią suverenią galią Tauta vykdo tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus. Su šiomis konstitucinėmis nuostatomis susijęs Konstitucijos 33 straipsnis, kuriame skelbiama, kad piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per savo išrinktus atstovus, taip pat lygiomis teisėmis stoti į Lietuvos Respublikos valstybinę tarnybą, kad jiems laiduojama teisė kritikuoti valstybės įstaigų ir pareigūnų darbą, apskūsti jų sprendimus, kad piliečiams laiduojama peticijos teisė. Toks piliečių dalyvavimas valdant šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus leidžia nustatyti tikrąją Tautos valią.

Piliečių teisė dalyvauti valdant savo šalį politinių teisių ir laisvių konstituciniame kataloge nurodoma pirmausia, ji – esminis asmens politinio statuso komponentas ir kartu būtinas demokratinio politinio proceso elementas. Konstitucinis Teismas savo analizėje į ją žvelgia ne tik kaip į subjektinę teisę, bet ir kaip demokratinio proceso garantiją, ją sieja

46 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 148-6632.

47 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. vasario 17 d. nutarimas, TAR, 2016-02-17, Nr. 2985.

su valdžios institucijoms tenkančiomis pareigomis⁴⁸. Toks valdžios institucijų atitinkamų pareigų pabrėžimas neatsitiktinis.

Vienas esminių demokratinės valstybės požymių yra demokratiškai atstovaujamųjų valstybinės valdžios institucijų rinkimai⁴⁹. Būtent per rinkimus kiekvienas pilietis įgyvendina savo teisę kartu su kitais dalyvauti valdant savo šalį, per rinkimus jis dalyvauja ir formuojant Tautos atstovaujamąją instituciją – Seimą (2008 m. lapkričio 7 d. išvada). Konstitucinis Teismas priminė, kad tiek aktyvioji, tiek pasyvioji rinkimų teisė yra „glaudžiai susijusi su Konstitucijos 33 straipsnyje įtvirtinta Lietuvos Respublikos piliečio teise dalyvauti valdant savo šalį“ (2011 m. lapkričio 17 d. nutarimas), ta teisė taip pat įgyvendinama dalyvaujant politinių atstovaujamųjų institucijų formavimo veikloje. Pripažinus, kad „vienas esminių demokratinės valstybės požymių yra demokratiškai atstovaujamųjų valstybinės valdžios institucijų rinkimai“⁵⁰, piliečių rinkiminių teisių įgyvendinimas susiejamas su demokratija.

Konstitucinėje demokratijoje politinių atstovaujamųjų institucijų formavimui keliama ypatingi reikalavimai, jos negali būti formuojamos tokiu būdu, kad kiltų abejonių dėl jų legitimumo, teisėtumo, demokratinės teisinės valstybės principo⁵¹ reikalavimų laikymosi. „Demokratiškai rinkimai yra svarbi piliečių dalyvavimo valdant valstybę forma, kartu ir būtinas valstybės politinių atstovaujamųjų institucijų formavimo elementas. Rinkimai negali būti laikomi demokratiškais, o jų rezultatai – legitimiais ir teisėtais, jeigu jie vyksta pamiršiant Konstitucijoje įtvirtintus demokratinį rinkimų principus, pažeidžiant demokratines rinkimų procedūras.“⁵² Tokius reikalavimus turi atitikti ir įstatyminis rinkimų santykių reguliavimas.

Konstitucinėje jurisprudencijoje rasime sprendimų, kuriuose konkrečios teisės ir laisvės apibūdinamos kaip *svarbus politinių procesų veiksnys ar demokratijos sąlyga (jos elementas)*. Ir mokslinėje doktrinoje pripažįstama, kad, „be politinių teisių, demokratijos sudedamosios dalys yra ir kai kurios laisvės, tokios kaip išraiškos laisvė“⁵³. Antai konstitucinė informacijos laisvė, laikoma pilietine asmens teise, pripažįstama esmine demokratijos sąlyga ir pamatiniu pliuralistinės demokratijos elementu. Politinė šios teisės dedamoji nekelia abejonių, tačiau ši teisė yra žymiai platesnio pobūdžio.

Jau savo veiklos pradžioje Konstitucinis Teismas padarė dvi svarbias išvadas apie

48 Antai Konstitucinis Teismas savo nutarime išaiškino, jog Konstitucijos 33 straipsnio nuostata, kad „piliečiai turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per demokratiškai išrinktus atstovus, vertintina ne tik kaip piliečių teisė, bet ir kaip valdžios institucijų, taip pat ir įstatymų leidėjo, pareiga išsiaiškinti vietos bendruomenių nuomonę, kai priimami sprendimai, susiję su administracinių-teritorinių vienetų ribų pakeitimais. Tai derinasi su Konstitucijoje įtvirtintu atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekiu“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. birželio 28 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 56-1997).

49 Konstitucijoje įtvirtintų rinkimų teisių užtikrinimo konstitucinėje jurisprudencijoje klausimai nagrinėjami I. Pukanasytės disertacijoje (žr. Indrė Pukanasytė, „Rinkimų teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2014)).

50 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. kovo 29 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 40-1973.

51 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas, paskelbtas 2023 m. gegužės 3 d., TAR, 2023-05-03, Nr. 2023-08338.

52 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. spalio 26 d. išvada, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 125-6285.

53 Marie-Claire Ponthoreau, *Droit(s) constitutionnel(s) comparé(s)* (Paris: Economica, 2010), 354.

informacijos laisvės ir demokratijos ryšį. Pirmiausia buvo padaryta išvada apie šią laisvę kaip „sąlygą, būtiną demokratijai sukurti ir išsaugoti“⁵⁴ (kitai sakant, be galimybės laisvai formuoti savo valią, nuomonę ir pažiūras ir laisvai jas skleisti negali būti ir kalbos apie demokratiją šalyje). Antra išvada: „informacijos laisvė yra pamatinis pliuralistinės demokratijos elementas“⁵⁵ (nes laisvas ir visuotinis keitimasis informacija, nevaržomas jos sklaidimas yra ypač svarbus demokratinį procesų veiksnys, užtikrinantis ne tik individualios nuomonės, subjektyvių įsitikinimų, bet ir grupinių pažiūrų, įskaitant politines, ir visos tautos valios formavimą). Taigi informacijos laisvė yra laikoma būtina demokratijos sąlyga ir jos pamatinis elementas. Tai pagrindinės šios laisvės charakteristikos, atskleidžiančios jos santykių su demokratija pobūdį.

Kitame nutarime Konstitucinis Teismas, vertindamas Lietuvos radijo ir televizijos statuto konstitucingumą, pažymėjo, kad viena pagrindinių žmogaus teisių yra teisė turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti. Tai būtina sąlyga demokratijai sukurti ir išsaugoti. „Todėl demokratinės valstybės įstatymai įtvirtina ir gina ne tik subjektyvią žmogaus teisę turėti ir laisvai reikšti įsitikinimus – jais informacijos laisvė įtvirtinama kaip objektyvus visuomenės poreikis. Tai reiškia, kad turi būti ginama ne tik informacijos laisvė apskritai, bet ir masinės informacijos priemonių laisvė kaip informacijos laisvės išraiška jos objektyviaja forma.“⁵⁶

„Informacijos laisvė nėra absoliuti ar viską apimanti, nes naudojantis ja susiduriama su tokiais reikalavimais, kurie demokratinėje visuomenėje yra būtini, kad apsaugotų konstitucinę santvarką, žmogaus laisves ir teises.“⁵⁷ Svarbu, kad dėl informacijos laisvės apribojimų, masinės informacijos priemonių reglamentavimo nebūtų pažeistas demokratinės valstybės principas – pliuralizmas. Tai garantuojama masinės informacijos priemonių monopolizavimo ir informacijos cenzūros uždraudimu, kitomis teisinėmis priemonėmis. Konstitucinis Teismas, vertindamas valstybės paslapčių reguliavimą, pažymėjo, kad „šiulaikiniėje visuomenėje informacija yra žmogaus poreikis, jo žinojimo matas. Ji šalina nežinojimą, daro žmogaus elgesį prasmingą. Žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas yra tiesiogiai susijęs su žmogaus galimybe gauti iš įvairių šaltinių informaciją ir ja naudotis. Tai yra vienas iš pliuralistinės demokratijos laimėjimų, užtikrinančių visuomenės raidą.“⁵⁸

Konstitucinėje jurisprudencijoje galime susidurti su *demokratijos ir asmens orumo bei su juo susijusių teisių ir laisvių sąsajomis*. Štai 2017 m. gruodžio 19 d. išvadoje⁵⁹ dėl Seimo nario veiksmų Konstitucinis Teismas aiškino Seimo nario konstitucinio statuso, priekabiavimo, kuriuo pažeidžiamas žmogaus teisės į orumo apsaugą, asmens ir privataus gyvenimo neliečiamumo, taip pat teisės nebūti diskriminuojamam klausimus. Teismas priminė,

54 Lina Bieliūnienė, Vytautas Mizaras, Stasys Šedbaras, „Konstitucinio Teismo 1993–1998 metų jurisprudencijos apžvalga“, iš *Trisdešimt konstitucinės justicijos metų: tempore et loco* (Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2023), 333.

55 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 15-314.

56 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, Nr. 34-847.

57 *Ibid.*

58 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 126-2962.

59 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada, TAR, 2017-12-19, Nr. 20413.

kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine ir kad valstybė turi konstitucinę pareigą užtikrinti žmogaus orumo apsaugą ir gynimą. Žmogaus, kaip laisvos asmenybės, orumas neatskiriamas nuo jo asmens fizinio ir psichinio neliečiamumo. Taigi pagal Konstituciją žmogaus orumo apsauga neat-siejama nuo jo privataus gyvenimo apsaugos, taip pat nuo teisės nebūti diskriminuojamam. Teismo išvada, kad priekabiavimu yra pažeidžiamos žmogaus teisės į orumo apsaugą, as-mens ir privataus gyvenimo neliečiamumą, taip pat teisė nebūti diskriminuojamam leidžia matyti argumentavimo grandinę, kurioje demokratijai tenka išeitinė pozicija (tik gerbianti asmens orumą valstybė yra demokratinė, orumo apsauga ir gynimas – tokios valstybės pareiga).

2023 m. birželio 7 d. nutarime⁶⁰, nagrinėdamas prieglobsčio prašytojų laikino apgy-vendavimo klausimų konstitucingumą, Konstitucinis Teismas dar kartą priminė pagarbos žmogaus orumui užtikrinimo ir demokratinės valstybės sąsają. Toliau buvo teikiami tokie argumentai: „asmens laisvė ir fizinis neliečiamumas yra neatsiejami nuo žmogaus orumo; kiekvienu atveju, kai asmens laisvė priverstinai suvaržoma kito asmens ar valstybės valdžios institucijų sprendimais ar veiksmais, net kai tokiu asmens laisvės suvaržymu siekiama tei-sėto tikslo, yra sutrikdomas žmogaus orumas. Todėl taikant asmeniui jo laisvę ribojančias priemones visais atvejais turi būti siekiama, kad jos būtų suderinamos su pagarba žmogaus orumui.“⁶¹ Taigi šio nutarimo argumentacijoje paminėta demokratinėi valstybei būdinga pagarba žmogaus orumui leido su demokratijos institutu susieti ir kitas teises ir laisves.

Pagarbos žmogaus orumui ir demokratijos sąryšio klausimas kilo Konstitucinio Teis-mo 2019 m. sausio 11 d. nutarime tiriant Įstatymo dėl užsieniečių teisinės padėties nuosta-tų konstitucingumą. Konstitucinis Teismas priminė, kad Konstitucijoje yra įtvirtinta vals-tybės pareiga užtikrinti žmogaus orumo apsaugą ir gynimą, kad valstybės institucijos ir pareigūnai turi pareigą gerbti žmogaus orumą kaip ypatingą vertybę, kad kiekvienu atveju į žmogų turi būti žvelgiama kaip į laisvą asmenybę, kurios žmogaus orumas yra gerbtinas, todėl „įstatymų leidėjas, reguliuodamas su žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu susiju-sius santykius, turi garantuoti deramą jų apsaugą, yra viena iš prielaidų užtikrinti žmogaus orumą kaip konstitucinę vertybę; asmens teisių ir laisvių pažeidimais gali būti pakenkta ir asmens orumui“⁶². Teismas pabrėžė, kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine. Jis pažymėjo, kad Konstitucija – antimažoritarinis aktas, ji gina individą, todėl „demokratinėje teisinėje valstybėje tam tikru laikotarpiu vyraujančios daugumos visuomenės narių nuostatos ar stereotipai negali būti konstituciškai pateisinamu pagrindu, remiantis konstituciškai svarbiais tikslais, *inter alia* viešąja tvarka, diskriminuoti asmenis vien dėl jų lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orien-tacijos“⁶³.

60 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2023 m. birželio 7 d. nutarimas, TAR, 2023-06-07, Nr. 11301.

61 *Ibid.*

62 *Ibid.*

63 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, TAR, 2019-01-11, Nr. 439.

Konstitucinis Teismas 2024 m. kovo 14 d. išvadoje⁶⁴ dėl Stambulo konvencijos konstitucingumo žmogaus orumo principo ir teisės turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti užtikrinimo aiškinimą siejo su demokratijos kategorija. Teismas vėl nurodė, kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine, kad teisė turėti įsitikinimus ir juos laisvai reikšti yra viena pagrindinių žmogaus teisių, kad galimybė kiekvienam žmogui laisvai formuoti savo nuomonę bei pažiūras ir laisvai jas skleisti – būtina sąlyga demokratijai sukurti ir išsaugoti. Įsitikinimų, informacijos laisvė – vienas iš demokratinės tvarkos pagrindų, kitų žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo prielaida, pamatinis pliuralistinės demokratijos elementas.

Kartais žmogaus teisės ir laisvės susiejamos su tam tikrais demokratijos aspektais. Taip Konstitucinis Teismas 2021 m. rugsėjo 7 d. nutarime dėl religinių bendruomenių ir bendrųjų įstatymo konstitucingumo tikėjimo ir sąžinės laisvės užtikrinimą siejo su pliuralistinės demokratijos veikimu. Toks minėtų laisvių aiškinimas sudarė prielaidas plėtoti pliuralistinės demokratijos sampratą, greta ideologinio, kultūrinio ir politinio pliuralizmo dimensijų atskleisti religinio pliuralizmo reikšmę. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „konstitucinė įsitikinimų ir jų raiškos laisvė bei minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė suponuoja religijų ir tikėjimų įvairovę ir skirtingų religinių bendruomenių koegzistavimą bei reprezentavimą visuomenėje garantuojantį religinį pliuralizmą, neatsiejamą nuo atviros, teisingos ir darnios pilietinės visuomenės ir pliuralistinės demokratijos. Valstybėje, veikiančioje pliuralistinės demokratijos sąlygomis, egzistuoja įvairios religijos bei tikėjimai ir tolerantiškas požiūris į visuomenės narių išpažįtamų įvairių religijų vertybes.“⁶⁵ Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucijoje įtvirtinta „kitų bažnyčių ir religinių organizacijų, nesančių tradicinėmis Lietuvoje, teisė gauti valstybės pripažintos religinės organizacijos statusą, jeigu jos atitinka Konstitucijoje nustatytus kriterijus, – būtinas pliuralistinės demokratijos elementas“⁶⁶. Tikėjimo ir sąžinės laisvės neužtikrinimas reikštų, kad valstybė neturėtų būti laikoma demokratine, o visuomenė – atvira, jei toje visuomenėje nebus garantuojama saviraiškos laisvė.

Panašiai 2024 m. balandžio 25 d. išvadoje dėl Seimo nario veiksmų konstitucingumo informacijos laisvės ir žmogaus orumo užtikrinimas buvo susietas tiek su pliuralistine demokratija, tiek su demokratija apskritai. Konstitucinis Teismas, aiškindamas informacijos laisvės reikšmę, priminė, kad ši laisvė yra vienas iš atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, demokratinės valstybės pagrindų, kad laisvas ir visuotinis keitimasis informacija, nevaržomas jos skleidimas yra ypač svarbus demokratinių procesų veiksnys, užtikrinantis ne tik individualios nuomonės, subjektyvių įsitikinimų, bet ir grupinių pažiūrų, įskaitant politines, ir visos tautos valios formavimą, būtent dėl to informacijos laisvė yra pamatinis pliuralistinės demokratijos elementas. Teismas savo išvadoje Seimo nario laisvo mandato principo aiškinimą siejo su Konstitucijoje įtvirtintos pliuralistinės demokratijos sampratos kontekstu, kad viena iš šios viešos demokratinės kontrolės formų yra konstitucinis apkalto institutas, kad Konstitucijai, teisei nepaklūstantys asmenys neitų tokių pareigų,

64 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. kovo 14 d. išvada, TAR, 2024-03-14, Nr. 4688.

65 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. rugsėjo 7 d. nutarimas, TAR, 2021-09-07, Nr. 18922.

66 *Ibid.*

kurioms būtinas piliečių – valstybinės bendruomenės – pasitikėjimas, reikalinga vieša demokratinė valstybės pareigūnų veiklos kontrolė ir atsakomybė visuomenei, apimanti ir galimybę pašalinti iš einausių pareigų tuos valstybės pareigūnus, kurie pažeidžia Konstituciją, teisę, asmeninius ar grupinius interesus iškelia aukščiau visuomenės interesų, savo veiksmais diskredituoja valstybės valdžią, kad informacijos laisvė nesuderinama su tam tikras veiksmomis, kurie reiškia ir žmogaus *orumo žeminimą*. Išvadoje taip pat vėl nurodyta, kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine⁶⁷.

Konstitucinis Teismas, aiškindamas Seimo kontrolės funkciją, ją siejo su Konstitucijoje įtvirtinta parlamentine demokratija. Teismo nuomone, „parlamentinė demokratija nėra tokia sistema, kurioje parlamentas tiesiogiai organizuoja kitų valstybės ar savivaldybių institucijų darbą arba gali bet kada įsikišti į bet kurios viešąją valdžią įgyvendinančios valstybės ar savivaldybių institucijos (jų pareigūnų) veiklą; parlamentinė demokratija nėra ir tokia sistema, kurioje parlamentas, esant nors menkiausiai dingsčiai, gali kontroliuoti bet kokius tokių institucijų (jų pareigūnų) sprendimus, inicijuoti sankcijų taikymą atitinkamiems asmenims. Konstitucijoje įtvirtintas parlamentinės demokratijos modelis yra racionalus ir nuosaikus; jis nėra grindžiamas vien parlamentine kontrole, vien tarpinstituciniais stabdžiais ir atsvaromis; ne menkesnis vaidmuo parlamentinėje demokratijoje tenka tarpfunkcinei partnerystei, grindžiamai *inter alia* pasitikėjimu.“⁶⁸ Todėl, kaip pažymėjo Konstitucinis Teismas, kitoks „konstitucinių nuostatų, įtvirtinančių Seimo kontrolės funkciją, aiškinimas neišvengiamai paneigtų konstitucinius atsakingo valdymo, valdžių padalijimo, teisinės valstybės, demokratijos principus, Konstitucijos preambulėje skelbiamą atviros, darnios, teisingos pilietinės visuomenės siekį, sudarytų prielaidas nestabilumui valdant valstybę, tvarkant viešuosius reikalus, sudarytų prielaidas pažeisti asmens teises ir laisves, teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius, kitas Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes“⁶⁹. Taip prielaidų pažeisti asmens teises ir laisves, teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius sudarymas tampa riba, kurios negalima peržengti aiškinant parlamentinės demokratijos įgyvendinimą.

Demokratijos ir žmogaus teisių užtikrinimo sąsajos klausimai rinkimų byloje verti specialaus nagrinėjimo. Nesileidžiant į platesnį nagrinėjimą, galima pažymėti, jog dažniausiai regime tokį jų sąryšio aiškinimo kelią: 1) demokratiški rinkimai kaip demokratinės valstybės elementas; 2) tokių rinkimų siejimas su piliečio teise kartu su kitais dalyvauti valdant savo šalį per rinkimus. Tokia argumentacija – įprastinis kelias aiškinant rinkimų reguliavimo konstitucinius reikalavimus ir vertinant patį rinkimų procesą. Teismas ne kartą yra priminęs, kad „konstitucinėje demokratijoje politinių atstovaujamųjų institucijų formavimui keliama ypatingi reikalavimai. Šios institucijos negali būti formuojamos tokiu būdu, kad kiltų abejonių dėl jų legitimumo, teisėtumo, *inter alia*, dėl to, ar renkant asmenis į politines

67 Žr. taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvadą, 2019 m. sausio 11 d. nutarimą, 2024 m. kovo 14 d. išvadą.

68 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. gruodžio 30 d. nutarimas, TAR, 2015-12-30, Nr. 21030.

69 *Ibid.*

atstovaujamosias institucijas nebuvo pažeisti demokratinės teisinės valstybės principai. Priešingu atveju būtų pakirstas žmonių pasitikėjimas atstovaujama demokratija, valstybės institucijomis, pačia valstybe. Demokratiški rinkimai yra svarbi piliečių dalyvavimo valdant valstybę forma, kartu ir būtinas valstybės politinių atstovaujamųjų institucijų formavimo elementas. Rinkimai negali būti laikomi demokratiškais, o jų rezultatai – legitimiais ir teisėtais, jeigu jie vyksta paminant Konstitucijoje įtvirtintus demokratinį rinkimų principus, pažeidžiant demokratines rinkimų procedūras.⁷⁰ Teismo nuomone, pagal Konstituciją „yra galimi tik tokie rinkimai, kai dėl mandato varžomasi laisvai ir sąžiningai, kai rinkėjai turi teisę ir realią galimybę pasirinkti iš kelių kandidatų, kai balsavimo metu jie gali laisvai ir nekontroliuojami pareikšti savo valią“⁷¹.

5. Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos konstitucinių kategorijų sąryšio klausimų aiškinimas kaip konstitucinės sistemos praturtinimas

Konstitucinis Teismas, vykdydamas savo konstitucinę misiją, nuolatos oficialiai aiškina Konstituciją. Teismas ne kartą pažymėjo, kad savo jurisprudencijoje jis plėtoja ankstesnėse bylose pateiktą konstitucinių nuostatų sampratą, atskleidžia naujus, konkrečios bylos tyrimui būtinus konstitucinio reguliavimo aspektus. Taip konstitucinė sistema nuolatos papildoma reikšmingais elementais. Konstitucinėje jurisprudencinėje teisėje atskleisti įvairūs demokratijos ir žmogaus bei piliečio teisių ir laisvių apsaugos sąsajų aspektai irgi nuolatos papildomi paaiškinimais ir teiginiais, reikalingais konkrečios bylos sprendimui. Taigi susiduriame su vis išsamesniu konstitucinio reguliavimo atskleidimu, demokratijos ir asmens bei piliečio teisių ir laisvių apsaugos sąsajos oficialiosios konstitucinės doktrinos papildymu, tam tikrų jos bruožų platesniu paaiškinimu ar patikslinimu.

Pirmiausia Konstitucinio Teismo formuojama aptariamų principų sąveikos oficialioji doktrina papildo abiejų siejamų kategorijų sampratą. Taip demokratijos, sudėtingos, daugelio dimensijų teisinės kategorijos, aiškinime žmogaus teisės iškyla kaip vienas demokratinės teisinės valstybės, konstitucinės santvarkos pagrindų ir kartu kaip vienas svarbiausių tokios demokratinės valstybės uždavinių – ginti ir saugoti šias teises ir laisves. Toks aiškinimas nepaprastai svarbus tokios jungtinės kategorijos kaip „demokratinė teisinė valstybė“ suformavimui (abu šie valstybės apibūdinimai susieti su žmogaus teisių apsauga). Aišku ir tai, kad veiksminga žmogaus teisių ir laisvių apsauga galima tik demokratinėje teisinėje valstybėje. Antai Konstitucinio Teismo tezė, kad *tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine* galime nesunkiai performuluoti į tezė, kad *kiekvieno žmogaus orumas gali būti užtikrintas tik iš tikrųjų*

70 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. lapkričio 10 d. išvada, *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 131-6608.

71 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2021 m. balandžio 19 d. nutarimas, TAR, 2023-05-03, Nr. 8338.

demokratinėje teisinėje valstybėje.

Analizuodami minėtų konstitucinių kategorijų sąryšį pastebėsime, kad jų susiejimas išryškina iki tol nematytus turinio elementus, kurie tampa pagrindu, leidžiančiu įvertinti tikrinamų aktų ar veiksmų konstitucingumą (ar jų prieštaravimą Konstitucijai). Tiek demokratija, tiek žmogaus teisių apsauga kaip daugelio dimensijų principai igauna naujų spalvų ir veikia kaip vienas teisinis blokas. Į jų sąsają galima žvelgti kaip į nuolatinių teisiinių jungčių suformavimą, į bendresnio pobūdžio standarto iškilimą. Tai dar vienas susietų kategorijų vaidmens išaugimo patvirtinimas.

Toks sąryšinis demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos aiškinimas galėtų būti laikomas ir savotišku konstitucinės interpretacijos praturtinimu, nes jis reiškia ne vien paprastą konstitucinių principų suderinimą, bet jų vidujinį susaistymą tokiais ryšiais, kurie toms kategorijoms suteikia papildomą konstitucinę prasmę, išryškina jų tikrąjį vaidmenį konstitucinėje sistemoje. Vadinamųjų priešpriešų nelieta, dar daugiau – dėl šios jungties abu elementai neįsivaizduojamai vienas be kito. Taigi susiduriame ne tik su Konstitucijos, kaip specifinio aiškinimo objekto, daugiapusiškumu, su siekiu ne tik įvertinti konstitucinių nuostatų norminį turinį, bet ir išsiaiškinti tų elementų jungčių, nuostatų sąryšio norminius aspektus, papildančius jungties objektų sampratą ir leidžiančius kalbėti apie pačios jungties, kaip savotiško tarpinio junginio, normiškumą. Taip formuojami nauji jurisprudencinės teisės reikalavimai ordinarinės teisės konstitucingumui vertinti. Galima tikėtis, kad tokios naujai pastebėtos, bet kol kas plačiau neaiškintos jungties detalės, tos jungties abipusiais ryšiais susietos sudėtinės dalys bus išplėtos ateityje.

Vienas konstitucinės interpretacijos tikslų yra siekis konstitucines nuostatas aiškinti kaip darniai ir nuosekliai sistemai priklausančias normas ir principus. Todėl konstitucinės sistemos pusiausvyros klausimo negalima apeiti. Mūsų tyrimui svarbių dviejų didžiųjų vertybių – demokratijos, kaip tautos, kurią sudaro laisvi ir lygūs piliečiai, valdžios ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugos, kaip tokios valdžios įprasminimo ir siekinio, taip pat tos valdžios ribų, kurių niekas negali pažeisti – pusiausvyra užtikrina visų konstitucinių vertybių, kaip teisinės sistemos pagrindo, pusiausvyrą. Taip susieti demokratijos ir žmogaus ir piliečio teisių apsaugos principai veikia integruotai ir konsoliduoja konstitucinę sistemą.

Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos sąitų ir jų vertybinės pusiausvyros aiškinimas ir plėtojimas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje turi ypatingą reikšmę ir atskleidžia reikšmingą konstitucinės kontrolės misijos aspektą. Šių konstitucinių principų sąsajos užtikrinimas leidžia konstitucinę kontrolę traktuoti kaip reikšmingą žmogaus teisių ir demokratijos apsaugos priemonę.

Išvados

Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos, kaip dviejų konstitucinių kategorijų, sąsajos klausimų Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nagrinėjimas leidžia daryti keletą išvadų:

1. Žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio, kaip žmogaus teisių ir laisvių apsaugos pagrindo, ir demokratijos principai konstitucinėje jurisprudencijoje pripažinti nepakeičiamais pamatiniais konstituciniais principais ir turi būti laikomi konstitucinio tapatybinio branduolio elementais, o tai suponuoja šių principų ypatingą konstitucinę reikšmę.
2. Žmogaus teisių ir laisvių apsaugos principas yra vienas iš Lietuvos Respublikos, kaip demokratinės teisinės valstybės, konstitucinių pagrindų. Demokratinė konstitucinė sistema negali visavertiškai funkcionuoti be žmogaus teisių apsaugos.
3. Vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės uždavinių – ginti ir saugoti žmogaus teises ir laisves.
4. Veiksminga žmogaus teisių ir laisvių apsauga yra galima tik demokratinėje teisinėje valstybėje.
5. Demokratija ir žmogaus teisių apsauga yra ne tik vienai konstitucinei sistemai priklausančios teisinės kategorijos, bet ir kategorijos, susietos glaudžiais vidiniais ir tarpusavio priklausomybės ryšiais, todėl aiškinant tiek vieną, tiek kitą kategoriją jų turinys atskleidžiamas tik suvokiant jų glaudų vidinių ir tarpusavio priklausomybių ryšį – tokio ryšio nepastebėjimas ar nepaisymas reikštų neišsamų tų kategorijų esmės supratimą.
6. Demokratijos ir žmogaus teisių apsaugos principų sąsajos oficialios konstitucinės doktrinos plėtojimas ne tik papildo tų principų sampratą naujais aspektais, bet ir prisideda prie visos konstitucinės sistemos pusiausvyros užtikrinimo.
7. Demokratijos ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąsajos klausimų aiškinimas taip pat laikytinas konstitucinės jurisprudencinės teisės praturtinimo būdu. Minėtų principų sąsajos jurisprudencija leidžia kalbėti ir apie pačios konstitucinių elementų jungties normiškumą.

ISSUES OF THE CONNECTION BETWEEN DEMOCRACY AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN CONSTITUTIONAL JURISPRUDENCE

Egidijus Jarašiūnas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article examines the issues of the connection between democracy and the protection of human rights and freedoms as two constitutional categories in the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Article 1 of the Lithuanian Constitution establishes that the state of Lithuania is an “independent democratic republic” and its article 18 declares that “human rights and freedoms shall be innate”. The Constitution is a directly applicable law and the application of the constitutional provisions is impossible without its legal interpretation. The mission of official interpretation of the Constitution is entrusted to the Lithuanian Constitutional Court. Democracy and protection of human rights and freedoms are constitutional principles and the juridical meaning of these categories are revealed in constitutional justice cases. The Constitutional Court in its cases explains various legal aspects of democracy and its connections with other constitutional categories, also its connections with human rights and freedoms. Constitutional Court has stated that one of the constitutional foundations of the Republic of Lithuania, as a democratic legal state, is the principle of recognition of human rights and freedoms as natural law. The Constitutional Court has recognized that democratic constitutional system cannot exist without the protection of human rights. Even more, one of the most important tasks of a democratic constitutional state is to defend and protect these rights and freedoms. The Court is considered that the respect for human rights is the main criterion for determining whether the character of a political regime is democratic. Therefore, it can be concluded that democracy and the protection of human rights and freedoms are not only categories belonging to one constitutional system, but constitutional categories linked by close internal and interdependence ties. These categories reinforce each other according to constitutional jurisprudence. The interpretation of the connection between the constitutional categories of democracy and protection of human rights can be viewed as a way of enriching jurisprudential constitutional law. This interpretation also contributes to ensuring the balance of the entire constitutional system.*

Keywords: *Constitution, democracy, protection of human rights and freedoms, jurisprudential constitutional law, interaction between constitutional categories.*

Egidijus Jarašiūnas, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorius emeritas, socialinių mokslų (teisės) daktaras. Mokslinių tyrimų kryptys: lyginamoji konstitucinė teisė, konstitucinė justicija, nacionalinės ir ES teisinių sistemų

santykiai.

Egidijus Jarašiūnas, Professor Emeritus at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, Doctor of Social Sciences (Law). Research interests: comparative constitutional law, constitutional justice, relations between national and EU law systems.